

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Τραυματισμοί και περίθαλψη στο Ομηρικό Έπος της Ιλιάδας

Η Ιλιάδα αποτελεί το πρώτο ιστορικό κείμενο που περιγράφει τους στρατιωτικούς τραυματισμούς και τη θεραπεία τους. Από τους 147 καταγεγραμμένους τραυματισμούς, στην κεφαλή εντοπίζονται 31, 16 στην περιοχή αυχένα-λαιμού, 79 στον κορμό, 10 στα άνω άκρα και 11 στα κάτω άκρα και την πυελική χώρα. Τη θεραπεία παρείχαν οι ιατροί του Αχαιικού στρατοπέδου και λάμβανε χώρα σε έναν ειδικό χώρο, ο οποίος είχε χρήση νοσοκομείου εκστρατείας. Η αναπαυτική θέση και η τόνωση του τραυματία ήταν το αρχικό μέλημα και ακολουθούσε η αφαίρεση των ενδυμάτων και ο καθαρισμός της πληγής με νερό, ο εξελκυσμός του θραύσματος ή βελουκία, ο καθαρισμός των τραυματικών επιφανειών με απομύζηση, η επίταση με διάφορα φυτικά φαρμακευτικά προϊόντα και η επίδεση. Οι ιατροί οι οποίοι πρόσφεραν υπηρεσίες ήταν οι υιοί του Ασκληπιού Μαχάων και Ποδαλείριος, οι οποίοι και θεωρούνται ως οι πρώτοι στρατιωτικοί ιατροί, ενώ πρώτες βοήθειες στο πεδίο της μάχης πρόσφεραν και άλλοι συμπολεμιστές. Εκτός από τους ιατρούς, υπηρεσίες περίθαλψης και ανακούφισης παρείχαν και δύο γυναίκες, η Εκαμήδη και η Αγαμήδη, οι οποίες είχαν φαρμακευτικές γνώσεις και θεωρούνται οι πρώτες νοσηλεύτριες.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι παλαιότερες σωζόμενες ιστορικές πηγές οι οποίες περιέχουν ιατρικές αναφορές είναι τα έπη της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, συγγραφέας των οποίων φέρεται να είναι ο Όμηρος.^{1,2} Το έπος της Ιλιάδας είναι ένα έντεχνο ποιητικό κείμενο γραμμένο σε δακτυλικό εξάμετρο και αποτελείται από 15.693 στίχους, το οποίο χωρίστηκε από τους Αλεξανδρινούς σε 24 ραψωδίες που αριθμούνται με τα κεφαλαιογράμματα του ελληνικού αλφαβήτου. Η Ιλιάδα πραγματεύεται το δέκατο έτος του Τρωικού πολέμου, εξελίσσεται σε 50 ημέρες και 49 νύκτες και είναι δομημένη στο πλαίσιο της οργής του Αχιλλέα, βασιλιά των Μυρμιδόνων, έναντι του Αγαμέμνονα, ηγέτορα της εκστρατείας.³ Το έπος τοποθετείται στα γεγονότα της περιόδου του 1250 π.Χ. με την πολιορκία και την πτώση του Ίλιου (Τροίας) και γράφηκε περίπου το 730 π.Χ.⁴ Η Ιλιάδα παρουσιάζει μοναδική λογοτεχνική αξία αφού, εκτός από ένα περιγραφικό κείμενο της πολεμικής εκστρατείας των Ελλήνων έναντι των Τρώων, αποτελεί την πρώτη ουσιαστική καταγραφή των τραυματικών πολεμικών κακώσεων και της ακολουθούμενης ιατρικής αντιμετώπισης και περίθαλψης των τραυματιών, σε σημείο που να θεωρείται ότι η ιστορία της Ιατρικής και της Νοσηλευτικής έχουν την αφετηρία τους στην Ομηρική εποχή.^{5,6} Στην Ιλιάδα, οι πολεμικοί

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2021, 38(2):240-247
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2021, 38(2):240-247

Ν. Σταυρακάκης

Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου
«Βενιζέλιο-Πανάκειο», Ηράκλειο, Κρήτη

Injuries and medical care
in Homer's Iliad

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Ιλιάδα
Ομηρική Ιατρική
Όμηρος
Περίθαλψη
Στρατιωτική Ιατρική
Τραυματισμοί
Τρωικός πόλεμος

Υποβλήθηκε 8.7.2020
Εγκρίθηκε 27.8.2020

τραυματισμοί αποτελούν το 93,68% του συνόλου των αναφερόμενων κακώσεων, ένα ποσοστό 3,15% αφορά σε αθλητικές κακώσεις και ένα ακόμη 3,15% αναφέρεται σε τραυματισμούς αδιευκρίνιστης αιτιολογίας.⁷ Αν και η λεπτομερής καταγραφή των τραυματισμών στην Ιλιάδα έγινε το 1879,⁸ ο ακριβής αριθμός ποικίλλει από ερευνητή σε ερευνητή, από 103-163.^{9,10} Η ασυμφωνία στον αριθμό των τραυματισμών οφείλεται πιθανότατα είτε στο γεγονός των διαφορετικών μεταφράσεων από τους μελετητές, είτε στο ότι η κατανόηση του έργου δεν ήταν σωστή ή στο ότι σε κάποιους στίχους περιγράφονται τραυματισμοί περισσότεροι του ενός.¹¹ Στο έπος της Ιλιάδας υπάρχει ένα ευρύτατο φάσμα τραυματισμών, το οποίο εκτείνεται τόσο ως προς τα όπλα που τους προκαλούν όσο και ως προς την κρισιμότητα των ίδιων των τραυμάτων. Την πρωτοκαθεδρία στα όπλα την είχε το ακόντιο, τα σημεία-στόχοι ήταν η κεφαλή, ο λαιμός, ο κορμός, τα άνω και κάτω άκρα, ενώ τα θανατηφόρα εντοπιζόνταν κυρίως στο κεφάλι και στον κορμό.¹²

2. ΠΗΓΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η συγγραφή του άρθρου πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Πρωτογενή πηγή πληροφόρησης αποτέλεσε το πρωτότυπο κείμενο της

Ιλιάδας του Ομήρου και σε μετάφραση των Καζαντζάκη-Κακριδής. Δευτερογενείς πηγές πληροφόρησης αποτέλεσαν τα έργα του Frölich, *“Die Militärmedizin Homer’s”* και του Seymour *“Life in the Homeric Age”*, καθώς και το έργο του Παπαθεοδώρου *«Η στρατιωτική Ιατρική παρά τοις αρχαίοις Έλλησιν»*. Επίσης χρησιμοποιήθηκαν και οι διδακτορικές διατριβές του Δουργούτη *«Τα όπλα και οι τακτικές μάχης στην αρχαία Ελλάδα»* και του Μαμαλάκη *«Συμβολή στη σπουδή της Ιατρικής των ραψωδιών του Ομήρου»* και η μεταπτυχιακή διατριβή της Καραστάθη *«Ο Όμηρος στον Γαληνό. Επικά χωρία σε ιατρικά συμφραζόμενα»*. Επίσης, πραγματοποιήθηκε ανασκόπηση σε άρθρα-κείμενα στο διαδίκτυο και στις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων PubMed και Scopus, καθώς και με τη μέθοδο hand search. Εντοπίστηκαν 25 άρθρα, από τα οποία τα 17 χρησιμοποιήθηκαν λόγω της άμεσης σχέσης και συνάφειας με το θέμα.

3. Ο ΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΙΣΤΩΝ

Ο αμυντικός και ο επιθετικός εξοπλισμός των Ομηρικών πολεμιστών αναφέρεται συχνά και διάσπαρτα μέσα στις ραψωδίες της Ιλιάδας. Αυτός ο οπλισμός ευθυνόταν για την ποικιλία, τη βαρύτητα και τη μορφή των τραυμάτων.¹³ Σύμφωνα με την Ομηρική περιγραφή, ο οπλισμός διακρινόταν σε αμυντικό και επιθετικό. Αμυντικός εξοπλισμός θεωρείτο το κράνος, η ασπίδα, ο θώρακας και οι περικνημίδες, ενώ ο επιθετικός διακρινόταν σε αγκέμαχα και εκήβολα όπλα. Στα αγκέμαχα όπλα κατατάσσονταν το δόρυ, το ξίφος και το εγχειρίδιο, ενώ ο εκήβολος εξοπλισμός περιλάμβανε το ακόντιο, το τόξο και τη σφενδόνη.¹⁴

3.1. Αμυντικός οπλισμός

3.1.1. *Κράνος*. Ήταν κάλυμμα της κεφαλής με σκοπό να προστατεύει τον πολεμιστή από τα κτυπήματα. Πιθανότατα να ήταν κατασκευασμένο μόνο από σκληρό δέρμα, συνήθως σκύλου και ονομαζόταν *κυνέη*, χωρίς να έχει μεταλλικό εξωτερικό περίβλημα και γι' αυτό αιτιολογείται η έλλειψη αρχαιολογικών ευρημάτων. Προστάτευε την κεφαλή και μέρος του αυχένα (Γ: 336–337).¹⁵

3.1.2. *Ασπίδα*. Ήταν ένας μεγάλος ανθεκτικός φορητός δίσκος, ο οποίος κάλυπτε σχεδόν το σώμα του πολεμιστή (Η: 219–220).¹⁵ Ήταν κατασκευασμένη από σκληρό βόειο δέρμα σε στρώσεις (Η: 222, Μ: 294–297, Ν: 160).¹⁵

3.1.3. *Θώρακας*. Στην Ομηρική εποχή ο θώρακας εικάζεται ότι ήταν από σκληρό δέρμα ή άλλα φθαρτά υλικά μιας και δέν έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά υπολείμματα, ενώ οι ορειχάλκινοι εμφανίζονται μετά τον 8ο αιώνα π.Χ. Αποτελείτο από δύο μέρη, στήθος και πλάτη, τα οποία συνδέονταν μεταξύ τους και προσαρμόζονταν στο σώμα

(Γ: 332–333, Δ: 133).¹⁵ Κάλυπτε τον κορμό του πολεμιστή και ήταν ενισχυμένος με μεταλλικές πλάκες ή σκληρό δέρμα, αφήνοντας ελεύθερα τα χέρια. Πολλές φορές ο θώρακας έφερε εγχάρακτες παραστάσεις και είχε ιδιαίτερη διακόσμηση (Δ: 136).¹⁵

3.1.4. *Περικνημίδες*. Ήταν επιμήκεις πλάκες, οι οποίες προσαρμόζονταν για να προστατεύουν την περιοχή των κνημών από βέλη και άλλες κακώσεις. Συναρμολογούνταν με πόρπες στην περιοχή των σφυρών και εσωτερικά ήταν καλυμμένες από ύφασμα (Γ: 330–331).¹⁵

3.2. Επιθετικός οπλισμός – αγκέμαχα όπλα

3.2.1. *Δόρυ*. Ήταν ένα μακρύ στρογγυλεμένο κοντάρι από σκληρό ξύλο με μήκος μιάμιση φορά περίπου το μήκος του ανθρώπου και κυμαινόταν περί τα 2,25 m⁸ (Γ: 338, Ζ: 318–320).¹⁵ Το δόρυ κατέληγε σε μεταλλική αιχμή (Γ: 348, Ζ: 320).¹⁵ Η άλλη άκρη κατέληγε σε οξύ μεταλλικό πέλμα, μήκους 20–40 cm, τον *σαυρωτήρα*, για να καρφώνεται στη γη αλλά και να χρησιμοποιείται ως όπλο στην περίπτωση θραύσης της αιχμής του (Κ: 153).¹⁵ Όταν δεν χρησιμοποιείτο φυλασσόταν σε θήκη, τη *σύριγγα* (Τ: 387).¹⁵

3.2.2. *Ξίφος*. Ήταν ένα επίμηκες μεταλλικό έλασμα με λαβή και μήκος περίπου 90 cm και ήταν τοποθετημένο σε θήκη, τον *κολεό* (Γ: 272, Ν: 147).¹⁵ Κρεμόταν με τελαμώνα στην αριστερή πλευρά του πολεμιστή (Γ: 334, Μ: 401).¹⁵ Το ξίφος χρησιμοποιείτο για μάχη εκ του σύνεγγυς.⁸

3.2.3. *Εγχειρίδιο*. Είχε μορφή κοντού ξίφους με επικουρική χρήση.¹⁶ Έμοιαζε με στιλέτο και τοποθετείτο δίπλα στη θήκη του ξίφους⁸ (Γ: 271–272).¹⁵

3.3. Επιθετικός οπλισμός – εκήβολα όπλα (όπλα βολής)

3.3.1. *Ακόντιο*. Όπλο όμοιο του δόρατος αλλά κοντότερο και ελαφρύτερο, με μήκος από 1,35–1,80 m, με αιχμή μεταλλική και μικρότερη από αυτή του δόρατος.⁸ Χρησίμευε ως όπλο βολής από απόσταση (Ζ: 3, Χ: 273, 275).¹⁵ Για τη σωστή χρήση του απαιτείτο εξάσκηση, γι' αυτό και οι στρατιώτες εξασκούσαν στη ρίψη του όταν δεν πολεμούσαν με τους Τρώες (Β: 773–774).¹⁵ Εκτός από πολεμική χρήση το ακόντιο είχε και χρήση αθλητική.¹⁷ Ο ακοντισμός αναφέρεται ως αγώνισμα στα *άθλα επί Πατρόκλω* (Ψ: 820–821).¹⁵

3.3.2. *Τόξο*. Συχνές αναφορές υπάρχουν στην Ιλιάδα για το τόξο, τους τοξότες και την τοξοβολία (Δ: 105, 122–126, Λ: 385).¹⁵ Η τοξοβολία υπήρχε και ως αγώνισμα στα *άθλα επί Πατρόκλω*¹⁷ (Ψ: 862–875).¹⁵ Το τόξο ήταν κατασκευασμένο από σκληρό ελαστικό ξύλο και αποτελείτο από το στέλεχος και τη χορδή, κατασκευασμένη από ζωικό έντερο ή νεύρο (Δ: 124–125).¹⁵ Το βέλος είχε μήκος 60 cm περίπου και

αποτελείτο από σιδερένια ή ορειχάλκινη *αιχμή* με δύο ή περισσότερες γλωχίνες (Ε: 393),¹⁵ από τον *δόνακα* (άξονα) που ήταν από καλάμι (Λ: 584)¹⁵ και τη *γλυφίδα* (Δ: 122).¹⁵ Τα βέλη φυλάσσονταν σε μια ειδική θήκη, τη *φαρέτρα* (Α: 45), ενώ η θήκη του τόξου ονομαζόταν *γωρυτός* και το βεληνεκές του βέλους έφθανε μέχρι τα 200 m.⁸

3.3.3. *Σφενδόνη*. Απλό και διαδεδομένο όπλο με μικρή ακρίβεια και αποτελεσματικότητα (Ν: 599).¹⁵ Αποτελείτο από δύο ιμάντες, συνήθως δερμάτινους, με μήκος περί τα 60 cm και ως βλήματα χρησιμοποιούνταν μικρές πέτρες ή μεταλλικά σφαιρίδια.⁸

4. ΟΙ ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΙΛΙΑΔΑ

Σύμφωνα με την ταξινόμηση του Frölich, οι τραυματισμοί που περιγράφονται στο έπος της Ιλιάδας είναι 147 και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ανάλογα με το πλητόμενο μέρος του σώματος, αν και ο εν λόγω αριθμός ποικίλλει από ερευνητή σε ερευνητή.^{13,18} Διακρίνονται σε 31 τραυματισμούς της κεφαλής, 16 του αυχένα-λαιμού, 79 του κορμού, 10 των άνω άκρων και 11 των κάτω άκρων και της πυελικής χώρας.^{8,11}

4.1. Τραυματισμοί της κεφαλής

Αναφέρονται 31 τραυματισμοί, προερχόμενοι από πολεμική χρήση. Οι κρανιακές κακώσεις ήταν θανατηφόρες σε ποσοστό 81,25% και αναφέρονται στα εδάφια: Δ: 460–461, 502–503, Ε: 72–74, 291–296, Ζ: 9–11, Λ: 95–98, 109, Μ: 183–186, 378–384, Ν: 177–178, 433, 576–577, 610–617, 662–671, Ξ: 493–495, Ο: 429–439, Π: 345–350, 404–405, 411–414, 577–580, 605–606, 740–744, Ρ: 295–298, 616–618, Υ: 386–387, 395–400, 473–476.^{7,15} Η πλειονότητα των τραυματισμών οφειλόταν στη χρήση δόρατος ενώ χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω εδάφιο του τραυματισμού του Ερύμαντα από τον Ιδομενέα... *Κι ο Ιδομενέας κτυπάει με ανέσπλαχνο κοντάρι τον Ερύμα στο στόμα, και ο χαλός ο χάλκινος βγήκε αντίκρυ περνώντας στη ρίζα του μυαλού, και σύντριψε τα κόκαλά του τ' άσπρα πετάχτηκαν τα δόντια, κι αίματα τα μάτια του γιομώσαν τα δυο, κι απ' τ' ανοικτό το στόμα του κι απ' τα ρουθούνια το αίμα ξερνούσε, και το μαύρο σύγνεφο τον έζωσε του Χάρου...* (Π: 345–350).¹⁵ Η περιγραφή του ποιητή είναι ρεαλιστική καθώς αναφέρει τη σκηνή του τραυματισμού με ιδιαίτερες λεπτομέρειες. Παρόμοια σκηνή αναφέρεται και στα *Αγαμέμνονος άριστεία* όπου περιγράφεται ο τραυματισμός του Οϊλέα από τον Αγαμέμνονα... *στο μέτωπο με σουβλερό κοντάρι του ρίχνει κι ο χαλκός του κράνους του δε βάστηξε στο χτύπο, μον' και το κράνος και το κόκαλο τρυπά ο χαλκός, και λιώμα του έγιναν τα μυαλά, κι ως χίμιζε, στο χύμα τον ξαπλώνει...* (Λ: 94–98).¹⁵

4.2. Τραυματισμοί του αυχένα-λαιμού

Οι τραυματισμοί του αυχένα-λαιμού αναφέρονται στα εδάφια Ε: 584–586, 656–659, Η: 11–12, 260–263, Κ: 455–458, Λ: 146, 261, Ν: 202–203, 387–388, 542, 545–548, Ξ: 463–466, 496–499, Ο: 442–451, Π: 339–341, 586–587, Ρ: 47–49, Υ: 455, 481–483, Φ: 403–408, Χ: 327.^{7,15} Και πάλι ο αριθμός δεν είναι ακριβής γιατί κάποιοι τραυματισμοί είναι συνδυαστικοί με τους τραυματισμούς της κεφαλής, όπως ο παρακάτω... *Κάτω απ' το φρύδι τον επέτυχε, στη ρίζα του ματιού του και το βολβό του βγάξει' επέρασε το μάτι το κοντάρι και στο κεφάλι πίσω επρόβαλε, κι αυτός τα χέρια ανοίγει και πέφτει κι ο Πηνέλαος σέρνοντας το κοφτερό σπαθί του το κατέβασε κατάσβεργκα, κι αντάμα με το κράνος την κεφαλή στη γη του επέταξε, και το τρανό κοντάρι μέσα στο μάτι ακόμα εβρίσκονταν...* (Ξ: 493–499).¹⁵ Αποτέλεσμα αυτών των σύνθετων περιγραφών των τραυμάτων είναι να διαφέρει ο αριθμός από ερευνητή σε ερευνητή.¹¹ Από τους 16 αναφερόμενους τραυματισμούς, οι 13 ήταν θανατηφόροι, γεγονός που αποκαλύπτει ότι το πλήγμα στη συγκεκριμένη ανατομική περιοχή ήταν επικίνδυνο και δυνητικά θανατηφόρο. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της αποτομής της κεφαλής του Δόλωνα από τον Διομήδη... *και το σπαθί του κατάσβεργκά του κατεβάζοντας, τα δύο του νεύρα κόβει, κι όπως μιλούσε ακόμα, εκύλησε στο χύμα η κεφαλή του...* (Κ: 455–457).¹⁵

4.3. Τραυματισμοί του κορμού

Στο έπος περιγράφονται 79 τραυματισμοί στο σώμα, με τους 67 από αυτούς να είναι θανατηφόροι. Από τους 67, ένας προκλήθηκε από πέτρα, 4 από χρήση ξίφους, 59 από χρήση δόρατος και 3 από βέλος.⁸ Η πλειοψηφία των τραυμάτων, θανατηφόρων ή μη, αφορούσαν στην περιοχή του θώρακα. Ο αριθμός ποικίλλει στις διάφορες μελέτες, και αυτή η διακύμανση των τραυμάτων οφείλεται στο γεγονός ότι μερικοί τραυματισμοί που λαμβάνουν χώρα στο άνω μέρος του θώρακα πιθανόν να εμπλέκονται με τους τραυματισμούς στον λαιμό, άλλοι εμπλέκουν τους τραυματισμούς του ισχίου με αυτούς της λεκάνης, ενώ κάποιοι άλλοι είναι συνδυαστικοί δύο ανατομικών περιοχών.¹³ Παρά τον διαφορετικό όμως αριθμό είναι κοινά αποδεκτό ότι οι τραυματισμοί στη θωρακική χώρα αποτελούν περίπου το 1/3 των συνολικών τραυματισμών.¹¹ Και αυτό παρά το γεγονός ότι ο θώρακας ήταν η καλύτερα προστατευόμενη περιοχή του σώματος στη μάχη αφού φαίνεται ότι γνώριζαν τη σημασία της ζωτικότητας των ενδοθωρακικών οργάνων... *τότε ο Πάτροκλος χιμάει με τη σειρά του, και το κοντάρι από το χέρι του δεν έφυγε του κάκου, μον' πέτυχε η καρδιά όπου βρίσκεται ζωσμένη απ' τ' άλλα σπλάχνα...* (Π: 479–481).¹⁵ Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του τραυματισμού του Διομήδη από τον υιό του Λυκάονα. Ο Διομήδης

τραυματίστηκε στην υποκλείδια χώρα με βέλος το οποίο εισχώρησε από τη μασχαλιαία περιοχή με ακόλουθη ρήξη της υποκλείδιου, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η άφθονη αιμορραγία ...*τυχών κατά δεξιόν ὦμον θώρηκος γύαλον: διὰ δ' ἔπατο πικρὸς οἰστός, ἀντικρὺ δὲ διέσχε, παλάσσετο δ' αἵματι θώρηξ...* τον ὦμο τον δεξιό του, στου θώρακα τη γούβα. *Εχώθηκε βαθιά η πικρή σαγίτα κι ἀντίκρυ ἐβγήκε, και πιτσιλισε τον θώρακά του μ' αἷμα...* (E: 98–100).¹⁵ Μερικά από τα εδάφια που αναφέρουν τραυματισμούς στον κορμό είναι: B: 265–267, Δ: 468–469, 480–482, 527–531, E: 18–19, 40–41, 49–57, 80–84, 98–100, 145, 393–394, 395–400, H: 11–14, Θ: 120–121, 258–259, 302–303, 312–313, Λ: 108, 320, 421, 435–437, N: 185–186, Ξ: 409–439, 450–451, O: 420–421, 523, 541–543, 650–651, Π: 289–290, 311–312, 399–400, 480–481, 597–598, P: 309–311, 598–599, Y: 399–403, 487–489, Φ: 115–119.^{7,15} Στην περιγραφή αναφέρεται τόσο το όπλο που τον προκαλεί όσο και η περιοχή η οποία τραυματίζεται, όπως ο τραυματισμός του Πείρου από τον Θόα... *Μα ως ἔκανε να φύγει, του 'ρίξεν ο Θόας ἀπάνω στο στήθος, πλάι στο βυζί, και στο πλεμόνι του μέσα ο χαλκός ἐμπήχτη. Κι ο Θόας σιμώνοντας ἀνάσπασε το δυνατό κοντάρι από το στήθος του, και βγάζοντας το κοφτερό σπαθί του στη μέση της κοιλιάς τον χτύπησε και τη ζωή του πήρε...* (Δ: 527–531).¹⁵ Το συνηθέστερο όπλο τραυματισμού είναι το δόρυ αφού ευθύνεται για τους 59 από τους 79 τραυματισμούς ... *στήθος μέσον οὔτασε δουρι ἤρωσ Ἰδομενεύς, ... δούπησεν δὲ πεσών, δόρυ δ' ἐν κραδίη ἐπεπήγει... κατάστηθα τον βρήκε το κοντάρι του Ἰδομενέα του πολεμόχαρου, ... Πέφτει με πάταγο, και βρέθηκε μπηγγμένο το κοντάρι μες στην καρδιά του...* (N: 438–443).¹⁵

4.4. Τραυματισμοί των άνω άκρων

Οι αναφορές τους βρίσκονται στα εδάφια E: 336–389, 582–583, Λ: 145–146, 252, Θ: 320–329, M: 388, N: 529, 595, 781, P: 601, Y: 478–480, Φ: 165–167.^{7,15} Οι τραυματισμοί των άνω άκρων έχουν περιορισμένη θνητότητα και μόνο δύο αναφέρονται ως θανατηφόροι. Οι περιγραφές παραμένουν ρεαλιστικές ... *Ἴππόλοχος δ' ἀπόρουσε, τὸν αὐχάμαι ἐξενάριξε χεῖρας ἀπὸ ξιφεί τμήξας ἀπὸ τ' αὐχένα κόψας ὄλμον δ' ὡς ἔσσευε κυλίνδεσθαι δι' ὀμίλου...* Μετά σκοτώνει τον Ἴππόλοχο, που 'χε πηδήξει κάτω' με το σπαθί τα χέρια του 'κοψε, του πήρε το κεφάλι και το κορμί του σπρώχνει, ως κούτσουρο να κυλιστεί σ' ασκέρι... (Λ: 145–147).¹⁵ Επίσης, αναφέρεται κάκωση του βραχιόνιου πλέγματος κατά τη διάρκεια της συμπλοκής του Τεύκρου, που τραυματίζεται από κτύπημα πέτρας στην περιοχή της κλείδας από τον Έκτορα (Θ: 320–329).¹⁵ Η ευαισθησία και η κρισιμότητα του τραύματος στη συγκεκριμένη ανατομική περιοχή περιγράφεται και στη μονομαχία του Αχιλλέα με τον Έκτορα... *φαίνεται δ' ἦ κληῖδες ἀπ' ὤμων αὐχέν' ἔχουσι λαυκανίην, ἴνα τε ψυχῆς*

ὤκιστος ὄλεθρος... κι ἀνοίγε μόνο από στην κλείδωση, λαιμό που δένει κι ὠμούς, πλάι στο λαρύγγι, εκεί που ο θάνατος μονοστιγμῆς πλακώνει... (X: 324–325).¹⁵

4.5. Τραυματισμοί των κάτω άκρων

Τρεις τραυματισμοί αναφέρονται στο ισχίο και βρίσκονται στα εδάφια Λ: 338–339, Π: 314–316, ενώ στο εδάφιο E: 302–309 η ανατομική περιγραφή είναι ρεαλιστική και λεπτομερής: ... *Κοτρώνα ἀσήκωτη παίρνει ο Διομήδης τότε, που δύο μαζί δε θα τη σήκωναν ἀπὸ ὅσοι ἀνθρώποι ζοῦνε τώρα στη γη μὲ αὐτὸς ἀνέκοπα την ἐπαίξε και μόνος· και τον γοφὸ του Αινεία σημάδεψε, στο μέρος ὅπου μπαίνει και στρίβει του μεριού το κόκαλο, στην κλείδωση που λένε του σπάξει η κλείδωση και κόπηκαν μαζί τα δύο του νεύρα.*¹⁵ Εντύπωση προκαλεί ὄχι μόνο ο μηχανισμός της περιγραφῆς του κατάγματος της κοτύλης αλλά και η ορολογία που χρησιμοποιείται από τον Όμηρο, αναφέροντας τις λέξεις μηρός, ισχίο, κοτύλη και τένοντες, δείχνοντας ἔτσι τις ιατρικές του γνώσεις.¹¹ Έντεκα περιπτώσεις τραυματισμών αμιγῶς των κάτω άκρων αναφέρονται στα εδάφια Δ: 517–523, E: 65–68, E: 660–662, Λ: 377–378, 583–584, 809–813, 829, N: 210–212, Π: 308–311, Y: 458 και X: 396–397.^{7,15} Τρεις από αυτούς προκλήθηκαν από πέτρα, ἕξι από δόρυ και δύο από βέλος.⁸

Από την ανωτέρω καταγραφή των 147 τραυματισμών προκύπτει ὅτι το 21% (31) αφορούσαν στην κεφαλή, 11% (16) στον αυχένα, 54% (79) στην περιοχή του κορμού, 7% (10) στα άνω άκρα και 7% (11) στα κάτω άκρα, και από αυτούς θανατηφόροι ἦταν το 100% στην κεφαλή, 81% στον αυχένα, 85% στον κορμό. Τα όπλα που ευθύνονταν για τα θανατηφόρα τραύματα ἦταν κατά 100% το σπαθί και 80% το ακόντιο, ενώ ο επιπολασμός θνητότητας στους τραυματισμούς ἀνέρχεται στο 77,5%.^{8,19}

5. ΘΕΡΑΠΕΥΤΕΣ ΚΑΙ ΝΟΣΗΛΕΥΤΡΙΕΣ ΣΤΟ ΑΧΑΪΚΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ

Η παρεχόμενη φροντίδα και η ιατρική αντιμετώπιση των τραυματισμών στο Αχαικό στρατόπεδο ἦταν απαλλαγμένη από κάθε είδους μυθικό στοιχείο ή θεϊκή παρέμβαση.²⁰ Στην Ιλιάδα ιατρική μαγεία δεν αναφέρεται.²¹ Η υγειονομική υπηρεσία στο Αχαικό στρατόπεδο ἦταν οργανωμένη και είχε τη δυνατότητα μεταφοράς των τραυματιῶν από το πεδίο της μάχης με διάφορους τρόπους. Στο ἔπος οι ιατροὶ οι οποίοι παρέχουν υπηρεσίες ονομάζονται *ιητήρες*, αναφέρονται οι τρόποι παροχής πρώτων βοηθειῶν και οι τρόποι που αντιμετωπίζονταν τα τραύματα, ενώ γίνεται μνεία και για τις πρώτες νοσηλεύτριες με ἔννοια διαφορετική από τη σημερινή.^{6,22}

5.1. Θεραπευτές, Μαχάων και Ποδαλείριος

Στο έπος, οι ιατροί που παρέχουν φροντίδα στο στρατόπεδο των Αχαιών ονομάζονται *ιητροί* ή *ιητήρες*... *τὸν μὲν ἐταῖροι ἔνεικαν, ὃ δ' ἰητροῖς ἐπιτείλας... τὸν εἶχαν κουβαλήσει οἱ σύντροφοι, κι ὁ Ἰδομενέας να τρέξουν εἶπε οἱ ἰατροί...* (N: 213, Λ: 518)¹⁵ και οι σπουδαιότεροι από αυτούς ήταν ο Μαχάων και ο Ποδαλείριος, υιοί του Ασκληπιού, οι οποίοι είναι και οι μόνοι που αναφέρονται ονομαστικά¹¹... *αυτοὶ εἶχαν ἀρχηγὸ τοὺς δύο γίους τοῦ Ἀσκληπιού, ἰατροὺς ἰκανοὺς, τὸν Ποδαλείριο καὶ τὸν Μαχάονα...* (B: 732–733)¹⁵... *ἰητροὶ μὲν γὰρ Ποδαλείριος ἠδὲ Μαχάων... Δύο εἰν' οἱ γιαιτροὶ μας, ὁ Μαχάονας κι ὁ Ποδαλείριος...* (Λ: 833).¹⁵ Θεωρούνται οι πρώτοι στρατιωτικοί ιατροί,²² οι οποίοι ήταν ταυτόχρονα και στρατιώτες και είχαν μάθει την ιατρική τέχνη από τον πατέρα τους Ασκληπιό και από τον κένταυρο Χείρωνα (Δ: 219).¹⁵ Εκτός από αυτούς τους δύο, στο έπος γίνεται αναφορά στον Αχιλλέα, στον Πάτροκλο, στον Αυόλυκο και στον Σθένηλο (E: 108–113).^{15,23} Ο Αχιλλέας διδάχθηκε την Ιατρική από τον Χείρωνα, ο Πάτροκλος από τον Αχιλλέα και ο Σθένηλος ήταν εμπειρικός, αυτοδίδακτος και συμμετείχε στην επιχείρηση κατάληψης της Τροίας με το τέχνασμα του Δούρειου Ἴππου.^{24,25} Οι ιατροί ήταν σημαντικότερα πρόσωπα και τους προσέδιδαν αξία μεγαλύτερη από τους άλλους μαχητές λόγω των υπηρεσιών που πρόσφεραν στην υγεία των στρατιωτών... *ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων...* (Λ: 514).¹⁵ Η παρουσία τους ήταν σημαντική, αφού χάρις στις ιατρικές τους γνώσεις πολλοί πολεμιστές κατόρθωσαν να επιβιώσουν των τραυματισμών.¹¹ Ο Μαχάων καλείται από τη μάχη για να θεραπεύσει τον πληγωμένο Μενέλαο κατ' εντολή του Αγαμέμνονα (Δ: 204–219),¹⁵ ενώ όταν ο Μαχάων πληγώνεται με βέλος στον δεξιό ώμο από τον Πάρι, ο Ἰδομενέας παρακαλεί τον βασιλιά Νέστορα να τον μεταφέρει εκτός του πεδίου της μάχης επειδή θεωρείται εξαιρετικά χρήσιμος για τους στρατιώτες και οι προσφερόμενες υπηρεσίες του αναντικατάστατες.¹¹ ...*Γιε τοῦ Νηλέα, ρηγάρχη Νέστορα, τῶν Αχαιῶν ἡ δόξα, ὀμπρός, ἀνέβα πα στο ἀμάξι σου καὶ τὸν Μαχάονα πάρε μαζί, καὶ τρέξε τα μονόνυχα τ' ἄτια στα πλοία με βιάση· τι ἕνας γιαιτρός ἀξίζει σίγουρα πολλοὺς ἀνθρώπους ἄλλους· σαγίτες ἀνασπάει καὶ βότανα μαλαχτικά ἀπιθώνει...* (Λ: 511–515).¹⁵ Για τον θάνατο του Μαχάονα δύο είναι οι επικρατέστερες εκδοχές. Η πρώτη ότι σκοτώθηκε από τον υιό του Τήλεφου, τον Ευρύπυλο²³ και η δεύτερη ότι συμμετείχε στην επιχείρηση με τον Δούρειο Ἴππο και φονεύτηκε κατά την άλωση της Τροίας.²⁶ ...*Μαχάων γε τοὶ ψυχὴν κατέθετο ἐν Τρωάδι...*²⁷ Ο Μαχάονας θεωρείται ο πατέρας της Χειρουργικής και ο πρώτος εκπρόσωπος της στρατιωτικής Ιατρικής, ενώ ο αδελφός του Ποδαλείριος αναφέρεται ως παθολόγος... *Ποδαλείριος μὲν περὶ δίαϊταν ἐπονεῖτο, Μαχάων δὲ περὶ τραύματα εἶχε*²⁸... χωρίς όμως το όνομά του να συνδέεται με κάποιες συγκεκριμένες θερα-

πειτικές παρεμβάσεις αφού μνημονεύεται από τον Όμηρο μόνο δύο φορές.^{26,29}

Οι Τρώες φαίνεται να μην είχαν ανάλογες ιατρικές παρεμβάσεις αφού μόνο δύο φορές μνημονεύονται παρεμβάσεις σε τραυματισμούς, από τις οποίες η μία θεϊκή. Η πρώτη αφορά στον τραυματισμό του Έλενου από το δόρυ του Μενέλαου και την αντιμετώπιση από τον Αγήνορα... *ὁ ψυχωμένος τότε Ἀγήνορας τοῦ το τραβάει, καὶ δένει τὸ χέρι τοῦ σφιχτὰ με μάλλινη καλόστριφτη λουρίδα...* (N: 598–599).¹⁵ Η δεύτερη αναφέρεται στον τραυματισμό του Έκτορα στο στήθος με πέτρα από τον Αίαντα, υιό του Τελαμώνα. Ο τραυματισμός προκάλεσε απώλεια αισθήσεων, πτώση στο έδαφος, δύσπνοια και αιμορραγία στο στόμα (O: 9–11).¹⁵ Η θεραπεία του Έκτορα προήλθε από τον Δία επειδή ο Δίας το ήθελε... *καὶ τὸν ἀντρόκαρδο τὸν Ἐχτορα, τὸν γιο τοῦ Πρίαμου βρίσκει να κάθεται, ὄχι πια να κοίτεται, γιὰτὶ εἶχε συνεφέρει, καὶ τοὺς δικούς τοῦ γύρα ἐγνώριζε· κι ἴδρος καὶ βαριά ἀνάσα τοῦ ἔχαν κοπεῖ, ἡ βουλή ως τὸν στύλωνε τοῦ Βροντοσκουαράτου...* (O: 239–242).¹⁵

5.2. Εκαμήδη και Αγαμήδη. Οι πρώτες νοσηλεύτριες

Δύο γυναικεία ονόματα μνημονεύονται στο έπος από τον Όμηρο ως άτομα τα οποία παρέχουν βοήθεια και ανακούφιση σε πληγωμένους μαχητές, αλλά όχι περίθαλψη με τη σημερινή έννοια του όρου.³⁰ Από την περιγραφή του Ομήρου προκύπτει ότι οι συγκεκριμένες γυναίκες είχαν φαρμακευτικές γνώσεις τις οποίες και παρείχαν στους πάσχοντες.⁴ Λόγω αυτού του έργου που προσέφεραν θεωρούνται ως οι πρώτες νοσηλεύτριες στην ιστορία. Ως πρώτη περιγράφεται από τον Όμηρο η Εκαμήδη, κόρη του βασιλιά Αρσινόου της Τενέδου, η οποία δόθηκε ως δώρο στον βασιλιά της Πύλου Νέστορα (Λ: 625–627).¹⁵ Όταν τραυματίστηκε ο Μαχάων στον δεξιό του ώμο από τον Αλέξανδρο με τριγλώχινο βέλος, μεταφέρθηκε από τον Νέστορα και τη φροντίδα του ανέλαβε η δούλη πλέον Εκαμήδη²¹... *ως ἡ Ἐκαμήδη ἡ καλοπλέξουδη νερό να σου ζεστάνει, για να σε λούσει ἀπὸ τα αἵματα...* (Ξ: 6–7).¹⁵ Σε ένα άλλο χωρίο περιγράφεται η Εκαμήδη να προσφέρει ένα φαρμακευτικό, τρόπον τινά, ποτό στον Νέστορα και στον πληγωμένο Μαχάονα (Λ: 624),¹⁵ το οποίο ήταν ένα μίγμα οίνου και διαφόρων συστατικών, *ὁ πράμνειος οἶνος*, και προσφερόταν για την τόνωση των εξουθενωμένων από τη μάχη στρατιωτών⁶ (Z: 261, I: 706).¹⁵ Η Αγαμήδη είναι το δεύτερο γυναικείο πρόσωπο που μνημονεύεται από τον Όμηρο. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη κόρη του βασιλιά Αυγεία και σύμφωνα με τον ποιητή γνώριζε όλα τα φαρμακευτικά βότανα που υπήρχαν^{9,21}... *πρεσβυτάτην δὲ θυγατρὶ εἶχε ξανθὴν Ἀγαμήδην ἢ τόσα φάρμακα ἤδη ὅσα τρέφει εὐρεῖα χθῶν... κι εἶχε τὴν πιο μεγάλη κόρη τοῦ, τὴ*

λιόξανθη Αγαμήδη, που κάτεχε όσα βγαίνουν βότανα στης γης τα πλάτη απάνω... (Λ: 740–741).¹⁵

6. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΤΡΑΥΜΑΤΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΡΑΥΜΑΤΩΝ

6.1. Αντιμετώπιση των τραυματιών

Μέσα από τα χωρία της Ιλιάδας φαίνεται ότι οι τραυματίες έχαιραν ιδιαίτερης μέριμνας και φροντίδας και κανέναν δεν εγκαταλείπουν στο πεδίο της μάχης χωρίς να του παρασχεθεί η ανάλογη βοήθεια. Οι ιητήρες και οι συμπολεμιστές παρείχαν τις υπηρεσίες και τη βοήθειά τους είτε στη μάχη είτε στο στρατόπεδο, καθώς όλοι διέθεταν βασικές γνώσεις για την αντιμετώπιση τραυμάτων.^{22,31} Ο χώρος που παρεχόταν η ιατρική φροντίδα ήταν οι κλισίες (Α: 306, Ι: 663, Ο: 478).¹⁵ Ήταν ξύλινα παραπήγματα, σαν καλύβες καλαμόσκεπες, και θεωρούνταν νοσοκομεία εκστρατείας που νοσήλευαν τον τραυματία.²² Ο όρος κλισίη προέρχεται από τη λέξη κλίνη που σημαίνει καλύβα από ξύλινους πασσάλους ή σκηνή, διαρρυθμισμένη σαν σπίτι.²⁰ Στην περίπτωση τραυματισμού στο πεδίο της μάχης η αντιμετώπιση ήταν άμεση. Πολλές φορές τη φροντίδα του τραυματία αναλάμβανε άλλος συμπολεμιστής του (Λ: 842, Ν: 598).¹⁵ Αν ο τραυματίας είχε τη δυνατότητα, μετέβαινε μόνος του στις κλισίες. Αν δεν μπορούσε να μετακινηθεί μόνος του και η απόσταση μέχρι την κλισίη ήταν μικρή η μεταφορά του τραυματία γινόταν με τη βοήθεια των χεριών, είτε υποβασταζόμενος είτε στη ράχη άλλου πολεμιστή... και υπό στέρνοιο λαβών ἄγε ποιμένα λαών ἐς κλισίην... κι απ' τα στήθια αγκάλιασε το ρήγα, και τον πήγε μες στο καλύβι... (Λ: 842–843).¹⁵ Ανάλογη είναι και η διακομιδή του πληγωμένου Ευρύπυλου από τον Πάτροκλο (Ν: 533–538).¹⁵ Ένας ακόμη τρόπος μεταφοράς ήταν επάνω στην ασπίδα η οποία πλέον είχε τη χρήση φορείου.²⁰ Στην περίπτωση όπου υπήρχε μεγάλη απόσταση, η μεταφορά γινόταν με ἄρμα το οποίο βρισκόταν γι' αυτόν τον λόγο στα μετόπισθεν... ως που φτάσαν αλόγατά του, που στεκόντουσαν απ' τη σφαγήν αλάργα, μπροστά στο αμάξι τους τ' ολόπλουμο, κι ὀμαξολάτης δίπλα... (Ν: 536)^{15,22}... πηδάει στο αμάξι ευτύς, και πρόσταξε του αμαξολάτη τ' ἄτια στα βαθουλά να τρέξει τ' ἄρμενα... (Λ: 399–400).¹⁵

6.2. Αντιμετώπιση των τραυμάτων

Στην κλισίη ο τραυματίας πολεμιστής ξάπλωνε επάνω σε δέρματα βοοειδών... θεράπων δὲ ἰδῶν ὑπέχευε βοείας (Λ: 843).¹⁵ Του ἔδιναν να πιει κρασί γιατί το θεωρούσαν τονωτικό... ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν πίνε καθήμενος αἶθωπα οἶνον... μα κάθου εσὺ ἐδῶ πέρα κι ἡσυχος κρασί φλογάτο πίνε... (Ε: 5).¹⁵ Κατόπιν αφαιρούσαν τα ενδύματα από το σημείο

του τραύματος... κι εκείνος του ἴλυσε πρώτα τ' ολοπλούμιστο ζωνάρι, κι απά κάτω το δέμα και το ζῶμα, που ἔφτιασαν χαλκιάδες ξακουσμένοι. Και την πληγή, την πικρή που του ἄνοιξε σαγίτα ως εἶδε... (Δ: 215–217).¹⁵ Ακολουθούσε πλύσιμο της πληγής με χλιαρό νερό, ενώ πουθενά δεν αναφέρεται καθαρισμός του τραύματος με κρασί... και πλύνε με χλιαρό νερό το μαύρο αἶμα μου... (Λ: 829–830).¹⁵ Μετά εξέταζαν την πληγή και γινόταν εξελκυσμός ή βελουκία του τυχόν επαρμένου θραύσματος του βέλους ή της αιχμής του (Δ: 190).^{15,22} Η διαδικασία της βελουκίας γινόταν συνήθως από τους ιητήρες, αναφέρονται όμως και περιπτώσεις όπου ο ίδιος ο τραυματίας προέβαινε σε μια τέτοια πράξη λόγω του επειγόντος (Λ: 829, 844, 856, Ν: 597).¹⁵ Η βελουκία γινόταν με τα χέρια (δεν αναφέρεται πουθενά η χρήση λαβίδων ή άλλων ιατρικών εργαλείων).²² Σε περίπτωση που η διαδικασία ήταν δυσχερής γινόταν διάνοιξη της πληγής με μαχαίρι.^{22,32}...μηροῦ δ' ἔκταμι ὄϊστόν... (Λ: 829).¹⁵ Αφού καθαριζόταν η τραυματική επιφάνεια γινόταν εκμύζηση των τραυματικών εκκριμάτων.²²...Και την πληγή, η πικρή που του ἄνοιξε σαγίτα, ως εἶδε, το αἶμα βύζαξε πρώτα, κι ὅπως κάτεχε... (Δ: 217–218).¹⁵ Η εκμύζηση γινόταν με το στόμα και δεν χρησιμοποιούσαν συκία ή άλλο μέσο. Αυτός που την εκτελούσε ἔπρεπε να μην ήταν νηστικός και να ἔχει στο στόμα του ρακί ή λάδι για να καταβρέχει το τραύμα πριν και μετά από τη διαδικασία. Στη συνέχεια γινόταν επίπαση του τραύματος με φυτικής προέλευσης παυσίπονα φάρμακα και ακολουθούσε επίδεση με μάλλινο επίδεσμο.²²...Ευθύς του βγάξει ο Πάτροκλος τη σουβλερή σαγίτα απ' το μερί με το μαχαίρι του, το μαύρο αἶμα πλένει με χλιαρό νερό, και πάνω απίθωσε πικρή πονοκοιμήτρα ρίζα, στο χέρι αφού την ἔτριψε, και σταματά τους πόνους. Ἐτσι η πληγή γοργά εμαράθηκε, και στάθηκε το αἶμα... (Λ: 828–834, 844–848).^{15,33} Κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής παρέμβασης υπήρχαν πάντα ευχάριστες συνομιλίες προς τους πάσχοντες για να αποσπάται ο νους και να υποχωρεί ο πόνος και η επώδυνη συμπτωματολογία³³...μες στου καλόκαρδου του Ευρυπύλου καθόταν το καλύβι, και με τα λόγια του τον εὐφραϊνε· και στην πικρή πληγή του μαλαχτικά βοτάνια απίθωνε, να πάψει ο μαύρος πόνος... (Ο: 392–394).¹⁵ Τα βότανα τα οποία χρησιμοποιούνταν στις πληγές δεν είχαν μόνο παυσίπονη, αλλά και επουλωτική δράση.³⁴ Εκτός από τα παυσίπονα χρησιμοποιούνταν και άλλα φαρμακευτικά προϊόντα με ασαφή περιγραφή,³³ όπως το νηπενθές και το ἄχολον που είχαν κατασταλτική και αντικαταθλιπτική δράση, ενώ σε χρήση ήταν ο μανδραγόρας, το ὄπιο και το κρασί, και ειδικά ο Πράμνειος οἶνος, ο οποίος... ου μόνον παρά το πραῦνεν μένος και εις πραότητα την ψυχὴν ἄγει...²⁸ Αναφέρονται επίσης με γενικούς ὀρους και χωρίς περαιτέρω προσδιοριστικά στοιχεία,³³ φάρμακα ἔσθλά, ἦπια (ανακουφιστικά και αντιφλογιστικά) (Λ: 830),¹⁵ οδυνηγάτα (παυσίπονα) (Ε: 401),¹⁵ αιμοστατικά (Λ: 846),¹⁵ μητιόεντα (για ποικίλες χρήσεις), λυγρά (ανακουφιστικά), ἐπλήθη (τα

προκαλούντα λήθη),^{32,33} και ανδροφόνα (ανθρωποκτόνα), θυμοφόρα (θανατηφόρα). Με ανδροφόνα και θυμοφόρα φάρμακα, τα οποία προέρχονταν από δηλητηριώδη βότανα, επάλειφαν τα βέλη οι τοξότες, και για τον λόγο αυτόν ονομάστηκαν τοξικά.³⁴

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αντιμετώπιση των τραυματιών και η θεραπεία των τραυματισμών στην Ιλιάδα φαίνεται ότι είχε μια σωστή οργάνωση και διαχείριση, σε σημείο που να θεωρείται ότι ήταν η αφετηρία της στρατιωτικής Ιατρικής. Για την πλειονότητα των τραυματισμών υπεύθυνο όπλο ήταν το ακόντιο, ενώ τα αναφερόμενα θανατηφόρα τραύματα εντοπίζονταν στην κεφαλή και στον θώρακα. Υπήρχε ένα

οργανωμένο σύστημα μεταφοράς των τραυματιών από το πεδίο της μάχης προς ειδικούς χώρους, όπου παρεχόταν η θεραπεία των τραυμάτων. Οι ιατροί που αναφέρονται στο έπος έχαιραν μεγάλης εκτίμησης και θεωρούνταν αναντι-κατάστατοι και σημαντικότεροι των υπολοίπων λόγω των θεραπευτικών υπηρεσιών που πρόσφεραν στους τραυματίες. Επίσης μνημονεύονται και δύο γυναικεία ονόματα. Οι γυναίκες αυτές παρείχαν φροντίδα και ανακούφιση στους πάσχοντες και λόγω αυτών των υπηρεσιών τους θεωρούνται οι πρώτες νοσηλεύτριες στην ιστορία της Νοσηλευτικής. Η θεραπεία περιλάμβανε ανάπαυση και τόνωση του τραυματία, καθαρισμό της πληγής, βελουκία, απομύζηση των εκκρίμάτων, επίταση με διάφορα φυτικά παρασκευάσματα και επίδεση της περιοχής.

ABSTRACT

Injuries and medical care in Homer's Iliad

N. STAVRAKAKIS

"Venizelio-Pananio" General Hospital of Heraklion, Heraklion, Crete, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2021, 38(2):240–247

The Iliad is the first historical text describing military injuries and their treatment. Of the 147 recorded injuries, 31 were to the head, 16 were in the neck area, 79 in the trunk, 10 in the upper limbs and 11 in the lower extremities and the pelvic area. The treatment was applied in a special area that was used as a campaign hospital, and was provided by the doctors of the Achaean camp. The initial concerns were the resting position and stimulation of the injured, followed by removal of the clothes and cleansing of the wound with water, traction of fractures or fastening with straps, cleaning of wounded surfaces by suction, covering with various herbal applications and bandaging. The doctors who offered medical services were the sons of Asklepios, Machaon and Podaleirios, who are considered to be the first documented military doctors, while other comrades-in-arms also offered first aid on the battlefield. In addition to the doctors, two women, Ekamidi and Agamidi, who possessed medical knowledge and are considered to be the first nurses, provided services of care and relief.

Key words: Homer, Homer's medicine, Iliad, Injuries, Medical care, Military medicine, Trojan war

Βιβλιογραφία

1. ΗΡΟΔΟΤΟΣ. *Ηροδότου ιστορία: Ευτέρπη, Θάληα*. Ζενάκος Λ (Μτφρ). Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα, 1992:Β, 53, 2
2. FRONIMOPOULOS J, LASCARATOS J. Eye references in the Homeric epics. *Doc Ophthalmol* 1990, 74:125–133
3. ΔΕΛΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Η, ΓΡΑΒΒΑΝΗΣ Α, ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΟΣ Ι, ΤΣΟΥΤΣΟΣ Δ. Ομηρικές αναφορές κακώσεων άνω άκρου. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2013, 30:335–339
4. WARREN CP. Some aspects of medicine in the Greek Bronze age. *Med Hist* 1970, 14:364–377
5. MYLONAS AI, TZERBOS FH, EFTYCHIADIS AC, PAPADOPOULOU EC. Cranio-maxillofacial injuries in Homer's Iliad. *J Craniomaxillofac Surg* 2008, 36:1–7
6. BALANIKΑ AP, BALTAS CS. Hecamede: Homeric nurse of the battle-wounded in the Trojan war. *J Med Biogr* 2014, 22:32–34
7. NOMIKOS N. Injuries in the Greek epics of Homer. *Chin J Traumatol* 2018, 21:109–112
8. FRÖLICH H. *Die Militärmedizin Homer's*. Von Enke Verlag, Stuttgart, 1879:10–63
9. SEYMOUR TD. *Life in the Homeric age*. MacMillian Co, London, 1908:618–626
10. GALANAKOS SP, BOT AGJ, MACHERAS G. Pelvic and lower extremity injuries in Homer's Iliad: A review of the literature. *J Trauma Acute Care Surg* 2015, 78:204–208
11. ΚΑΡΑΣΤΑΘΗ ΝΔ. Ο Όμηρος στον Γαληνό: Επικά χωρία σε ιατρι-

- κά συμφραζόμενα. Μεταπτυχιακή διατριβή. Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2017:7–16
12. POLLAK K. *Η Ιατρική στην αρχαιότητα: Ελλάδα, Ρώμη, Βυζάντιο – Η Ιατρική στη Βίβλο και το Ταλμούδ*. Μαυρουδής Α (Μτφρ). Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα, 2007
 13. APOSTOLAKIS E, APOSTOLAKI G, APOSTOLAKI M, CHORTI M. The reported thoracic injuries in Homer's Iliad. *J Cardiothorac Surg* 2010, 5:114
 14. ΔΟΥΡΓΟΥΤΗ Μ. Ο πόλεμος και οι τακτικές μάχης στην αρχαία Ελλάδα. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 2014:26–39
 15. ΟΜΗΡΟΣ. *Ομήρου Ιλιάδα*. Καζαντζάκης Ν, Κακριδής ΙΘ (Μτφρ). Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη Μ, Θεσσαλονίκη, 2015
 16. LIDDELL HG, SCOTT R. *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσας*. Εκδόσεις Πελεκάνος, Αθήνα, 2007
 17. ΑΛΜΠΑΝΙΔΗΣ Ε. *Ιστορία της άθλησης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*. Εκδόσεις Σάλτο, Αθήνα, 2004:31–34, 178–183
 18. SANTOS GH. Chest trauma during the battle of Troy: Ancient warfare and chest trauma. *Ann Thorac Surg* 2000, 69:1285–1287
 19. KOUTSERIMPAS C, SAMONIS G. Machaon: The first trauma surgeon in Western history? *J Wound Care* 2018, 27:659–661
 20. ΓΚΟΥΓΚΟΥΛΗΣ Ι, ΣΕΝΚΑ Ε, ΖΑΛΟΥΜΗ Π. Η νοσηλεία των τραυματιών στην ομηρική εποχή. *Διεπιστημονική Φροντίδα Υγείας* 2011, 3:127–132
 21. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Παραφροσύνη και μαγεία στον Όμηρο. Στο: Αβαγιανού Α (Επιμ.) *Η μαγεία στην αρχαία Ελλάδα*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008:37–49
 22. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Ι. *Η στρατιωτική Ιατρική παρά τοις αρχαίοις Έλλησιν*. Βασιλικόν Τυπογραφείον Χιώτη ΝΘ, Αθήνα, 1921:2–11
 23. BALTAS CS, BALANIKΑ AP. Achilles and Patroclus: Lesser known physicians of Homer's Iliad. *J Musculoskelet Neuronal Interact* 2019, 19:245–248
 24. FILLIPOU D, TSOUCALAS G, PANAGOULI E, THOMAIDIS V, FISKA A. Machaon, son of Asclepius, the father of surgery. *Cureus* 2020, 12:e7038
 25. ΞΕΝΟΦΩΝ. Κυνηγετικός. Στο: Didot A (ed) *Xenophon's scripta quae supersunt*. Didot, Paris, 1847, A:740
 26. WOODS S. Homer's fighting surgeons, Machaon and Podalirius. *Ann R Coll Surg Engl* 1948, 3:336–340
 27. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ. Στο: Kühn CG (ed) *Medicorum Graecorum Opera XIII-III*, Teubner, Lipsiae, 1827:769–850
 28. EUSTATHIUS, ARCHBISHOP OF THESSALONICA; STALLBAUM G. *Eustathii archiepiscopi thessalonicensis, commentarii ad Homeri Illiadem I*. Weigel JAG, Lipsiae, 1827:370
 29. SIGERIST HE. *A history of medicine. Volume I: Early Greek, Hindu and Persian medicine*. Oxford University Press, New York, 1961:16–44
 30. CASTELLI H. The skills of Hecamede. Women as caregivers in Archaic and classical Greece. *Clio* 2019, 49:23–42
 31. KLIMIS G. Medicinal herbs and plants in Homer. In: Paipetis SA (ed) *Science and technology in Homeric Epics*. Springer Science and Business Media, New York, 2008:283–294
 32. ΜΑΜΑΛΑΚΗΣ Μ. Συμβολή στη σπουδή της Ιατρικής των ραψωδιών του Ομήρου. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1977:80–13
 33. ΜΥΡΩΝΙΔΟΥ-ΤΖΟΥΒΕΛΕΚΗ Μ, ΚΑΛΟΥΣΗΣ Κ, ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΛΕΤΡΑ Ε. Η αναλγητική αγωγή από την Ομηρική στην Ιπποκρατική Ιατρική. *Αρχ Έλλ Ιατρ* 2009, 26:124–129
 34. ΣΚΑΛΤΣΑ Ε. *Ιστορία της Φαρμακευτικής*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015:28–30
- Corresponding author:*
- N. Stavrakakis, PO Box 621, 715 00 Kokkini Hani, Heraklion, Crete, Greece
e-mail: nstayrakakis@hotmail.com